

βίωσε στο γραπτό δίκαιο. Από πηγές της πρακτικής, ιδιαίτερα του 14^{ου} αιώνα, προκύπτει, πάντως, ενισχυμένη θέση της χήρας μητέρας, χωρίς, όμως, να μπορεί κανείς να υποστηρίξει με βεβαιότητα, αν αυτές οφείλονταν σε επίδραση των διατάξεων της *Εκλογής* ή στις κοινωνικές εξελίξεις.

Μια ακόμη καινοτομία στο δίκαιο της επιτροπείας εισήγαγε ο Λέων ΣΤ', ορίζοντας με τη *Νεαρά* 28, ότι οι άνδρες που συμπλήρωναν το 20^ο έτος και οι γυναίκες το 18^ο έπαιναν να είναι υπό επιτροπεία, με την προϋπόθεση, όμως, ότι δεν ήταν μειωμένης διανοητικής ικανότητας και, επομένως, ήταν ικανοί να διαχειρίζονται τις υποθέσεις τους.

9.2.6. Κληρονομικές σχέσεις

Η ρωμαϊκή διάκριση σε κληρονομία κατά το *ius civile (hereditas)* και κληρονομία κατά το *πραιτορικό δίκαιο (bonorum possessio)* (βλ. 7.7) διατηρήθηκε τυπικά από το ιουστινιάνειο δίκαιο, ήδη όμως από τον 6^ο αιώνα άρχισε σταδιακά να χάνει κάθε πρακτική σημασία. Έτσι, οι κληρονομικές σχέσεις διακρίνονται πλέον απλώς σε κληρονομική διαδοχή *από διαθήκη* (βλ. 9.2.6.2) και κληρονομική διαδοχή *εξ αδιαθέτου* (βλ. 9.2.6.3). Ιδιαίτερο, όμως, ρόλο στο πεδίο του βυζαντινού κληρονομικού δικαίου έπαιζε η διαδοχή με βάση *κληρονομική σύμβαση* (βλ. 9.2.6.1) και με αυτήν θα ξεκινήσει η εξέταση της παρούσας ενότητας.

9.2.6.1 Κληρονομικές συμβάσεις

Η αποδοκιμασία του Ρωμαϊκού Δικαίου για τις συμβάσεις με αντικείμενο την κληρονομική διαδοχή χαρακτηρίζει τόσο το ιουστινιάνειο όσο και το μεταϊουστινιάνειο γραπτό δίκαιο. Η ελληνιστική συνήθεια, όμως, της συμβατικής διάθεσης των κληρονομιών διατηρήθηκε από τη βυζαντινή νομική πρακτική, που την αναγνωρίζει ευρύτατα. Οι κληρονομικές συμβάσεις ενσωματώνονται συχνά στα *γαμήλια συμβόλαια* (βλ. 9.2.3), χωρίς να αποκλείεται η κατάρτιση τους και εκτός του πλαισίου του γάμου.

Μια συχνά εμφανιζόμενη μορφή κληρονομικής σύμβασης αποτελεί η *νέμηση ανιόντος*. Στο Βυζαντινό Δίκαιο η νέμηση εμφανίζεται τόσο ως υπόσχεση για παραχώρηση περιουσιακών στοιχείων από τον γονέα μετά τον θάνατό του όσο και με την, ελληνιστικής προέλευσης, μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων, ενώ αυτός ζούσε ακόμη. Παρά την αποδοκιμασία των κληρονομικών συμβάσεων από το «επίσημο» βυζαντινό δίκαιο, η *Νεαρά* 19 του Λέοντα ΣΤ' αναγνωρίζει έμμεσα τη νέμηση, προβλέποντας ότι η υπόσχεση του πατέρα, η οποία είχε περιληφθεί στο *γαμήλιο συμβόλαιο* του κατιόντα του και αναφερόταν σε κατάληψη σ' αυτόν ίσης μερίδας με αυτές των αδελφών του, δεν μπορούσε να ακυρωθεί κατόπιν με διαθήκη.

Άλλη, συνηθισμένη στα γαμήλια συμβόλαια, κληρονομική σύμβαση ήταν η *εσωγαμβρία* (πρβλ. τον, μέχρι και σήμερα, χρησιμοποιούμενο όρο *σώγαμπρος*). Ο *εσώγαμβρος* εγκαθίστατο στο σπίτι των γονέων της γυναίκας ως *όμοδίατος, όμοστεγος, όμοτράπεζος και κατά πάντα άχωριστος*, συνήθως με την υποχρέωση να τους *γηροβοσκήσει* και τη συμβατική προσδοκία να τους κληρονομήσει. Στη σχέση της εσωγαμβρίας δεν προβλεπόταν προίκα, αλλά μπορούσε να συμφωνηθεί και τελικά να καταβληθεί, εφόσον η συμβίωση με τους γονείς δεν εξελισσόταν καλά και το νέο ζευγάρι έφευγε από το σπίτι, ενώ ζούσαν ακόμη οι γονείς. Στην περίπτωση, πάντως, αυτή, η κληρονομική σύμβαση καθίστατο ανενεργή και εφαρμόζονταν οι γενικές διατάξεις του κληρονομικού δικαίου.

9.2.6.2 Διαδοχή από διαθήκη

Όπως συμβαίνει γενικότερα με τις βυζαντινές δικαιοπραξίες (βλ. 8.2.3.1), έτσι και οι διαθήκες συντάσσονταν κατ' αρχήν εγγράφως από συμβολαιογράφους (κοσμικούς ή εκκλησιαστικούς) αλλά και από επισκόπους ή απλούς κληρικούς, που είχαν σχετική εντολή από τον επίσκοπο. Υπήρχε, ακόμη, η δυνατότητα να διατυπωθεί η τελευταία βούληση *προφορικά*, αλλά αυτές οι *άγραφες βουλήσεις* συνήθως καταγράφονταν εκ των υστέρων και υπογράφονταν από τους μάρτυρες, χωρίς αυτή καταγραφή να είναι υποχρεωτική. Αυτού του είδους τα έγγραφα είχαν μόνον *αποδεικτικό ρόλο*, γιατί τὸ περιεχόμενο της προφορικής διαθήκης μπορούσε να αποδειχθεί και με ένορκη κατάθεση των μαρτύρων που είχαν παρασταθεί σ' αυτήν.

Προϋπόθεση για την εγκυρότητα της διαθήκης συγκατούσε το να είναι ο διαθέτης *έφηβος* (βλ. 9.2.5). Πέρα από αυτό, απαιτούνταν να έχει και πνευματική υγεία. Ανίκανοι για σύνταξη διαθήκης ήταν οι εκ γενετής κωφάλαλοι, αν όμως είχαν περιέλθει σε αυτή την κατάσταση σε μεγάλη ηλικία και ήταν εγγράμματοι μπορούσαν να συντάξουν εγκύρως *ιδιόγραφη* διαθήκη. Σημαντική για το κύρος της διαθήκης ήταν η παρουσία μαρτύρων, που

αριθμός τους διαφοροποιείται από εποχή σε εποχή.

9.2.6.3 Εξ αδιαθέτου διαδοχή

Τομή στο δίκαιο της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής επέφερε η ιουστινιάνεια *Νεαρά* 118 (έτ. 543), σύμφωνα με την οποία το κληρονομικό δικαίωμα δεν βασίζεται πλέον στη συγγένεια από αρρενογονία (*adgnatio*) του ρωμαϊκού *ius civile* (βλ. 7.7) αλλά στη συγγένεια εξ αίματος (*cognatio*). Έτσι, οι *Νεαρές* του Ιουστινιανού διαμορφώνουν την κληρονομική διαδοχή κατά τάξεις ως εξής:

- 1^η τάξη: κατιόντες,
- 2^η τάξη: ανιόντες (οι εγγύτεροι αποκλείουν τους απώτερους) και αμφιθαλείς αδελφοί, όπως και τα παιδιά αμφιθαλών αδελφών, οι οποίοι είχαν προαποβιώσει,
- 3^η τάξη: ετεροθαλείς αδελφοί,
- 4^η τάξη: οι υπόλοιποι συγγενείς εκ πλαγίου.

Επειδή ο Ιουστινιανός δεν προέβλεψε κάποιο βαθμό στην εκ πλαγίου συγγένεια ως όριο για το κληρονομικό δικαίωμα, θεωρητικά υπήρχε δυνατότητα να βρεθεί πάντοτε κάποιος κληρονόμος και έτσι δεν υπάρχει πρόβλεψη για περιέλευση της κληρονομίας στο Δημόσιο. Όσον αφορά τον επιζώντα σύζυγο, αυτός δεν περιλαμβάνεται στους εξ αδιαθέτου κληρονόμους, με βάση όμως το σύστημα *προίκας/πρόγαμης δωρεάς/υποβόλου* (βλ. 9.2.3), τόσο ο άνδρας όσο και η γυναίκα, που χήρευαν, είχαν δικαίωμα σε κάποιο *γαμικό κέρδος*, καθένας από αυτούς, σύμφωνα με την οικονομική του συμβολή στον γάμο, που επηρεαζόταν όμως και από το κατά πόσον είχε αποκτήσει παιδιά και είχε τηρήσει τη χηρεία. Ειδικά, πάντως, για την *άπορη χήρα* το ιουστινιάνειο, αλλά και το μεταγενέστερο, δίκαιο προέβλεψε ένα κληρονομικό μερίδιο.

Η *Εκλογή* των Ισαύρων επιφέρει κάποιες μικρές μεταβολές στο σύστημα των τάξεων, ενώ χωρίς να αναφέρει ρητά κάποιο βαθμό συγγένειας, φαίνεται να προσπαθεί να περιορίσει το κληρονομικό δικαίωμα εκ πλαγίου στους πλησιέστερους συγγενείς. Αν δεν υπήρχε κληρονόμος, την κληρονομία μοιράζονταν η επιζώσα σύζυγος και το Δημόσιο και, αν δεν υπήρχε σύζυγος, περιερχόταν εξ ολοκλήρου στο Δημόσιο. Μετά την *ανακάθαρση των παλαιών νόμων* (βλ. 8.2.1.3), επανέρχεται το ιουστινιάνειο δίκαιο της κληρονομικής διαδοχής, αλλά αναφορές σε κληρονομικά δικαιώματα τόσο του Δημοσίου όσο και του συζύγου εμφανίζονται σε *Νεαρές*, που αφορούν τα *ψυχικά*.

Τα *ψυχικά* ή *μνημόσυνα* αποτελούσαν ποσά, τα οποία δίδονταν σε εκκλησιαστικές ακολουθίες ή αγαθοεργίες, με σκοπό τη σωτηρία της ψυχής του νεκρού. Δύο είναι οι βασικοί νόμοι που αφορούν το ζήτημα:

1. Πρώτον, μία *Νεαρά* του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (10^{ος} αιώνας). Σύμφωνα με αυτή, όταν κάποιος πέθαινε *άτεκνος και αδιάθετος*, η περιουσία του περιερχόταν στους συγγενείς του μόνον κατά τα $\frac{2}{3}$, ενώ το $\frac{1}{3}$ προοριζόταν για τα *ψυχικά*. Αν δεν είχε συγγενείς, το ποσοστό των $\frac{2}{3}$ αποτελούσε κληρονομικό μερίδιο του Δημοσίου.
2. Δεύτερον, με τη λεγόμενη «*Νεαρά*» του πατριάρχη Αθανασίου (έτ. 1306, βλ. 8.2.1.4) ρυθμίστηκε επίσης το ζήτημα αυτό. Η «*Νεαρά*» ασχολείται με το ζήτημα σε δύο κεφάλαιά της:
 - Στο πρώτο της κεφάλαιο –το οποίο έχει προκαλέσει πολλές ερμηνευτικές δυσκολίες και αμφισβητήσεις– αναφέρεται στην περίπτωση, που κάποιος πέθαινε αδιάθετος και χωρίς κληρονόμους, αλλά υπήρχε επιζών σύζυγος. Τότε η κληρονομία χωριζόταν σε τρία μέρη:
 - ένα για τα *ψυχικά*,
 - ένα για τον σύζυγο και
 - ένα για το Δημόσιο ή, εφόσον ο νεκρός ήταν *πάροικος* (βλ. 9.2.1), για τον χωροδеспότη.
 - Σύμφωνα με το τέταρτο κεφάλαιό της, εάν μετά τον θάνατο του ενός γονέα πέθαινε και το μοναδικό παιδί, τότε η κληρονομία του χωριζόταν σε τρία μέρη:
 - Το ένα έπαιρνε ο γονέας που επιζούσε,
 - το δεύτερο οι γονείς του νεκρού γονέα και
 - το τρίτο χρησίμευε για *μνημόσυνα*.

Βρισκόμαστε, λοιπόν, ενώπιον μιας ουσιαστικής αλλαγής στο δίκαιο της εξ αδιαθέτου διαδοχής, όπως είχε διαμορφωθεί από τον Ιουστινιανό και μετά, και το οποίο προέβλεπε πως, όταν πέθαινε ο ένας γονέας, κληρονόμος του ήταν το παιδί, αν δε πέθαινε και αυτό, τότε το κληρονομούσε ο επιζών γονέας, αποκλείοντας τους *παππούδες* ως απώτερους. Το κεφάλαιο αυτό της «*Νεαράς*» επηρέασε πολύ τη νομική πρακτική, τόσο στους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες όσο και στους χρόνους της Τουρκοκρατίας, η δε τριμερής διανομή των κληρονομιών οδήγησε στον χαρακτηρισμό της ως *Νεαράς περί τριμοιρίας* (βλ. και 12.2.3.5).